

Politikai és emberi kiértékelés

Komoly Ottónak az 1930-as évek közepétől volt szokása magánnaplót vezetni. 1944-ben nem volt túl sok ideje a bejegyzésekre – de a gyér információ és a közvetített érzések történelmi szempontból így is felbecsülhetetlenek. Özvegye, Lila, 1947-ben hagyta el Budapestet, és több holmiját, köztük a naplót is, magával vihette. Ugy gondoltam, hogy a tartalma nemzetközi nyilvánosságot érdemel, hiszen nagyon kevés olyan korabeli feljegyzés van – ha egyáltalán van – amely pontos időrendben zajló eseményekről készült, és teljesen mentes minden elfogultságtól. Az unokája, Oded Fürst, elküldte nekem a magyar nyelvű naplót, én angolra fordítottam; így reményeim szerint még ebben az évben, szélesebb közönség számára elérhető lesz. A napló lapjaiból megismertem a hősiesség mögött álló embert, azt, aki több ezer gyermek és sok felnőtt életét mentette. Ezt a személyt szeretném Önöknek bemutatni. A napló mintegy 500 nevet tartalmaz, amelyeknek körülbelül a felét sikerült beazonosítanom. A nevek nézve érdekes kép tárul elénk. Nem meglepő módon, a legnagyobb csoportot (73 név) a vallási és világi szervezetekből származó zsidók alkotják. Ottó munkáját 25 fiatal cionista, avagy haluc, támogatta különféle minőségben. A következő legnagyobb „csoport” 30 kormány-tisztviselőből áll. Ezt követi 20 (egyházi és más) szimpatizáns, valamint a szocialista és a velük kapcsolatos földalatti mozgalom tagjai (például Tildy Zoltán, Szakasits Árpád, Nagy Ferenc és Bajcsy Zsilinszky Endre). A nemzetközi kapcsolatokat 15 személy jelzi, köztük Wallenberg, a svájci konzul Lutz, a pápai nuncius, és Sanz Briz spanyol konzul. A napló említi 12 magas rangú magyar tisztet és 6 nevet az akkoriban Magyarországon lévő német hierarchia tagjai közül.

Az Ottót foglalkoztató legfontosabb témák az aktuális történések függvényében változnak: kezdetben a németek által Európában megszállt országokból Magyarországra érkező menekültek bánásmódjához kapcsolódnak, majd a munkaszolgálatos egységekben lévő férfiak helyzetéről, a kormányhoz benyújtott beadványokról, a Magyar Cionista Szövetség működési engedélyéről, valamint egyéni kérelmek támogatásáról szólnak. Magas szintű kapcsolatokat ápol a Belügy-, Külügy-, Gazdasági- és Oktatási Minisztériumokkal. Arra is jut ideje, hogy megírja a „Cionizmus Magyarországon” című cikkét, és megünnepelje a Szédert április 7-én. A németek 1944. március 19-i belépése után a hangsúly a tartományokban lakó 437.000 zsidó összegyűjtésére és deportálására irányuló cselekvésekre helyeződik át, küzdve a folyamat megszakításáért, vagy legalábbis lassításáért. Folyamatos kapcsolata van a cionista vezetőséggel Isztambulban (és foglalkozik Joel Brand kiküldetésével oda, melyet Eichmann kezdeményez). Mindezt a sárga-csillag viselésére, és a budapesti zsidó lakosság 2000 épületben való koncentrálására vonatkozó zsidóellenes törvények bevezetése közepette kezeli.

Komoly (Kasztnerrel és Szilágyival együtt) az egyik központi alakja annak a ma már jól ismert esetnek, amikor egy vonat végül 1684 zsidót szállított Svájcba Eichmann „Blut gegen Waren” javaslatának részeként, és annak a félelmetes feladatnak, hogy kiválasszák azokat az utasokat, akik jogszerűen hagyhatják el Magyarországot Svájc felé.

Április 25-én ezt írja: „A helyzet most az, hogy benn vagyok a felterjesztett listában. Irtózatossá érkező csömöröm van.”

És később megjegyzi: „Soha nem léphetnék emelt fővel Erec Jisrael földjére, ha most úgy döntenék, hogy megmentem a saját életemet”.

Május 2-án pedig: „Folyamatos fáradtság, folyamatos aggodalom, nem bírom az emberek megállás nélküli rohamát, a kiválasztás elkerülhetetlen igazságtalanságát.”

És május 3-án: „éjszaka állandó töprengés a kiválasztás igazságtalanságai, s az út veszélyessége miatt”.

Ezen ügyek előrehaladása során Ottó kapcsolatot tart a Hadviseltek Bizottságával, a Palesztina Hivatallal (aminek ő is tagja) valamint annak vezetőjével Moshe Krausz-szal, a Pesti Izraelita Hitközség Vezetőségével, amely később a Stern Samu vezette Zsidó Tanácsává válik, a Magyar Zsidó Egyesülettel (MZsE), a Magyarországi Izraeliták Pártfogó Irodájával (MIPI), a Kerem Kayemet L'Yisrael, avagy KKL Nemzeti Bizottságával, valamint a Vallásoktatási Bizottsággal. Közben betöltötte szerepét a Magyar Cionista Szövetségben, annak elnökeként, és a Közművelődési és Kulturális bizottságok tagjaként is. További fontos szerepei közé tartozik az erdélyi és kárpátaljai csoportokkal, a tartományi és budapesti rabbikkal fenntartott kapcsolata, valamint kapcsolattartása a WIZO-val (Nők Nemzetközi Cionista Szervezete), a revizionistákkal, a halucokkal és a lengyel alija tagjaival.

A naplóban egyre több szó esik fejfájásról, fáradtságról és szédülésről, a fájdalomcsillapítók és az altatók, valamint a stimulánsok, például a Kóka pellet használatáról. Valószínűleg súlyos egészségügyi problémára utal az a tény, hogy két olyan látogatást rögzít naplójában, ahol a biztosító társaságokat képviselő orvosok elutasítják őt, és arra számít, hogy egy harmadik orvos, akinél vizsgálata éppen függőben van, szintén el fogja utasítani.

Mindezek közepette említésre kerül héber magánórákon való részvétel, a szülei sírjának látogatása, a bombatámadások során való utcán tartózkodás, reagálás Kasztner és Hansi Brand letartóztatására, adózási könyvelés és késő éjszakába nyúló sakkozás Lea lányával. Akarva-akaratlanul olyan háztartási ügyekbe keveredik, mint az ablakredőny, telefon és írógép javítása, fát hozni a pincéből, és húst darálni vagy palacsintát tölteni a konyhában. Egészen elképesztő a kötelezettségvállalások listája.

A magánapló bejegyzései június végén, a Vonat indulásával egyidőben, leállnak. Valószínűleg a feszültség sokatmondó volt, és úgy érezte, hogy más dolgokra kell koncentrálnia. Októberben indul újra, szerencsére, még mielőtt a nyilas puccs a korszak legborzasztóbb túlzásaihoz vezetett volna.

Meg kell azonban említenem, hogy 1944 nyarán néhány józanabb kormánytag és a papság egyes vezetői, néhány bujkáló ellenzéki politikus, sőt a fegyveres erők tagjai is azon kezdtek gondolkodni, hogy mi történhet Hitler egyre valószínűbb katonai veresége után. Ezek a személyek részben bölcs politikai lépésként, részben „alibi” kereséseként, titkos megbeszéléseket kezdtek, és jónak láttak mindenbe bevonni egy zsidó képviselőt. Választásuk Komoly Ottóra esett, arra a nyilvánvaló vezető személyre, aki emberi tulajdonságaival, és mindenkitől megkapott tiszteletével, át tudta hidalni a zsidó közösség megosztott frakcióit. A csoporttal augusztus 21-től szeptember 16-ig tartó találkozókat Komoly Ottó megörökítette, részben a találkozók után közvetlenül, részben nem sokkal később a Vaadának titkári segítséggel készített jelentésként. Ez utóbbi magyar és angol nyelven is megjelent.

Nagybátyám innen származó feljegyzései nemcsak a Horthy által a deportálások felfüggesztését követő időszak eseményeit ábrázolják, hanem demonstrálják Komoly Ottónak, a zsidó közösség politikailag jelentős képviselőjének státuszát is, a magyar kormány haladó tagjai (köztük a kormányzó fia, ifj. Horthy Miklós) szemében. Ez azt is jelenti, hogy ha életben marad, jelentős szerepe lett volna a háború utáni berendezkedésben, a magyar zsidóságot képviselve, Tildy, Szakasits, Kéthly és a leendő kabinet kommunistái mellett. Hogy túlélése és valószínűsíthető kivándorlása Palesztinába miként befolyásolhatta volna Izrael jövőbeli politikai színterét, azt a találgatókra bízom.

A privát napló októberben indul újra, alig néhány nappal azelőtt, hogy Horthy úgy dönt, követi a román példát, és oldalt vált a háborúban, csatlakozik a szövetségesekhez. Ekkorra már megtörtént a szövetségesek partraszállása Franciaországban, a Vörös Hadsereg már belépett Magyarországra, és közel jutott Budapesthez. A Nemzetközi Vöröskereszt (az NKV) pedig felhatalmazta budapesti küldöttjét, Friedrich Born-t, hogy helyezze védelme alá és szállásolja el az elhagyott zsidó gyerekeket. Born megalakította a Komoly Ottó által vezetett „A” osztályt a gyermekek elhelyezésének, felügyeletének, ételmezési, ruházati és gyógyszeres ellátásának megszervezésére, és felkérte, hogy e célból foglalja el az NKV Mérleg utcai helyiségét. Néhány nappal később a nyilasok és Szálasi kerülnek hatalomra. Komoly teljes figyelme erre az új feladatra helyeződik, miközben más munkát is folytat.

Naplóbejegyzései nagyon jól tükrözik ezt az új helyzetet. Az elkövetkező két hónapban, közel 120 cím jelenik meg: többnyire olyan ingatlanok, amelyeket ellenőrizni kell, és tárgyalásokat kell folytatni a bérbe vételről, avagy árvaházzá válásról. Ezekhez a tranzakciókhoz személyesen is kapcsolatba kell lépnie az ügyvédekkel, a tulajdonosokkal és a halucokkal, akiket felkér az ingatlanok berendezésére, az otthonok kezelésére, és sokszor alkalmazza is őket a gyerekek gondozására. Az akció révén több mint 5000 gyermek talál menedéket, és több mint 500 felnőtt kap védelmet, mint gondozó, az NKV logója alatt. Az otthonok ellátására folyamatosan szükség van élelmiszere és gyógyszerre. Az ellátásban a fiatal cionisták segítenek, majd novembertől együtt kiterjesztik a tevékenységüket a gettóra, az idős otthonokban élők segítésére, az Ausztriai Strasshofba küldött 15.000 kényszermunkásra és a budapesti zsidó kórházak számára. Az anyagi háttérrel mindehhez a Joint Distribution Committee (vagy JOINT) biztosította, a svájci képviselője, Saly Mayer révén, akivel állandó kapcsolatot tartott fenn. A pénz időnként illegális úton, bőröndökben érkezett, Ottó pedig sokszor hivatkozik ennek nehézkes kezelésére anélkül, hogy kifejtene a részleteket. További probléma, amelyet nagyrészt a halucokon keresztül kezeltek: a bútorok és az élelmiszerek raktározása és szállítása volt. A fiatal cionistákkal való kapcsolatai révén, elkerülhetetlenül tudomást szerzett a Kolumbusz utcai táborban végzett merész tevékenységükről, a bunkerekről, ahol a halucok a fegyvereiket tartották, és a felmerülő problémákról az Üvegházban, ahol az illegális okmányok nyomtatási tevékenységét végezték, ami összeütközést szított Moshe Krausz-szal. Komoly maga is gyakran ellentétbe került Krausz-szal, Stern-nel és Born-nal, akik az egyedülálló veszélyek ellenére módszeresen ragaszkodtak a békebeli és bürokratikus normák követéséhez. A hatalmas túlterheltség mellett Komoly kénytelen volt kétszer átköltöztetni irodáját és magánlakását is, irányítani az NKV hivatali adminisztrációját, követni a vonat utasainak sorsát, és mindemellett próbálta az öntözéssel és csatornázással kapcsolatos szakmai munkáját is végezni.

Az október végi naplóbejegyzések jól tükrözik személyes állapotát: *„ebéd után lepihenek, nagyon össze vagyok törve... Sok-sok kérelmet kell elutasítani.”*

Nem csoda, hogy Gács Teri (a magyar WIZO vezetője) ezekről az időkről írt könyvében ez olvasható:

„Már volt néhány ember a kis szobában. Nehezen találtunk egy kis helyet, ahol leülhetnénk. Teltek az órák. Időnként félve néztük az órát. Már négy óra van. Öt után nem szabad az utcán lennünk. Talán Komoly megfeledkezett rólunk. Nem lenne meglepetés. Holnap kezdhethjük előlről.

Nem felejtette el. Negyed ötkor jött be, gyakorlatilag bebotlott az ajtón. Hetek óta nem láttam, most pedig nem akartam hinni a szememnek. Lehet, hogy ez a teljesen megtört, megöregedett, teljesen kimerült férfi Komoly Ottó? Teljesen megszükkült, kivörösödött fáradt szemekkel, petyhüdt szájjal, a túlterheltség és a kimerültség nyilvánvaló külső jeleivel. Köszönt minket, majd leül, és eltart néhány pillanatig, mielőtt beszélni tudna. Ernyedt kezével simogatja a homlokát, majd halkán, gyorsan beszélni kezd."

Ahogy telik az idő, egyre nagyobb kétségbeesés lesz úrrá mindenkin. Folytatódik a harc a deportálások megállításáért, vannak pénzügyi megbeszélések a külföldi segítség biztosításáról, és a vásárlások finanszírozásáról, a rendőrséggel és a deportáltakkal tart fenn szoros kapcsolatot, valamint eljár az újonnan kialakuló „nemzetközi gettó” ügyeiben, amelyet a semleges nagykövetségek védenek. November végén a kormány felállítja a gettót 70 ezer ember számára, és elkezdődik a harc a gyerekek gettótól való távoltartásáért, majd azért, hogy kihozzák azokat a gyerekeket, akiket mégiscsak beköltöztettek. Komoly Ottó lakása ekkor már időnként 15–20 fő befogadására szolgál, így feleségével és a vendégekkel együtt fotelekben és asztalok tetején alszanak. A kommunikáció további problémát jelent: bár elméletileg egy autó és egy sofőr is a rendelkezésére áll, az gyakran nem jelenik meg, és naponta több utat kell megtennie villamossal és gyalogosan. Molnár Judit egyik cikkében több napot elemez és megállapítja, hogy gyakran 20–40 km-t tesz meg, és azt is kockáztatja, hogy a főváros közelébe kerülő oroszok egyre erősödő tüzériájával tüze eltalálja.

November 13-án például ezt írja:

„Aczél híreket hoz tegnapi értesüléseiről: teljes deportáció. Felháborodás a deportációs vonalon Born ellen, fenyegetődzések. Erős igénybevettség, idegroham egy csökönyös kérés miatt. Rettenetesen fáradt vagyok, szedik össze az embereket, és végeláthatatlan sor megy nyugat felé gyalogmenetben. Ilonkának minden kísérlet ellenére semmi nyoma. Motorbicikli vétel NVK számára. Kórházi orvosok kérése."

November 14-én pedig ezt írta: *„Deportálás folyik, szedik össze a zsidókat a házakból, már korra való tekintet nélkül (...)"*

Gondjai vannak a közeli családtagokkal is. Két bátyja veszélyes helyzetben van, és csak egyet sikerül megmentenie (de nem az én apámat), egy sógornót elvisznek gyalogmenetben Auschwitz felé (aki végül Belsenben hal meg), az egyik nővére öngyilkos lesz, hogy elkerülje a deportálást, egy idős nagynénje meghal, és el kell temetnie. Neki magának egy Gestapo kihallgatáson kell átesnie, de nem sérül meg.

November végén és decemberben a hangsúly az olyan elkeseredettebb akciókra helyeződik át, mint a hegyeshalmi halálmenetből az idősek megmentése és a gyerekek kimentése a gettóból, ahonnan az árvaházakba juttatják vissza őket. A naplóbejegyzések ezt tükrözik:

November 16-án: *„(...) rettenetes hírek a deportáció borzalmas formáiról és szörnyűségeiről. Kérem Bornt, hogy küldjön Hegyeshalomra bizottságot a korhatárokon kívül levők visszahozatala céljából."*

November 23-án: *„rettenetesen ideges vagyok. Hírek rosszak, Eichmann fenyegetőzik, deportálást tovább folytatja."*

December 7-én: *„nagyon fáradt vagyok, alig tudom követni a tárgyalást."*

December 10-én: *„jelentés Svábhegyről lehozottak közül menekültekről, Wesselényi utcai kórházból (80 közül 4 menekültről tudok: a Dunába ugrottak, mielőtt a többi lelőtték)."*

December 11-én: *„alig végzek valamit, Born használhatatlan";*

és végül: *„(...) menekülésre nincs lehetőség (...)"*.

A naplóbejegyzések december 17-én leállnak. 1944. december 28-án, a biztonság kedvéért, Komoly beköltözött a budapesti Ritz Hotelbe, ahol az NKV helyi képviselője is tartózkodott. Négy nappal később, január 1-jén, a nyilas fasiszták, akik azt mondták a kollégáinak, hogy még aznap visszajön, elvitték kihallgatásra. Soha többé nem hallottak felőle, és valószínűleg több ezer zsidóhoz hasonlóan lelőtték; holttestét a közeli Dunába dobták. Alig három héttel később, január 18-án, Budapestet felszabadította a Vörös Hadsereg.

Zárásként szeretném idézni Komoly Ottó lánya, Lea, mintegy 40 évvel ezelőtt, egy Bnei Brit megemlékezésen, Izraelben, elhangzott szavait:

„Emlékszem apám egy megjegyzésére, abból az időből, amikor a Cionista Szervezet elnökeként sok magas rangú emberrel érintkezett: »[...] Milyen kár, hogy az ember szellemi és erkölcsi színvonalára ritkán egyezik meg egymással.« Ő maga mindkét területen a tökéletességre törekedett, tudván, hogy a tökéletesség olyan eszmény, amely megközelíthető, de soha nem érhető el. [...] Néha azon tűnődöm, mit mondott volna apám a jelenlegi Izraelről, ha megélheti és láthatja, és ha nem veszik el tőlünk közvetlenül azelőtt, hogy Mózeshez hasonlóan megvalósította volna látomását. [...] És csakúgy, mint Mózesé – az Ő sírhelye sem ismert.”